

## XVI. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Doğu Seferlerinde Cizre'nin Yeri

The Importance of Cizre in Eastern Campaigns of Ottoman State in the Late 16th and Early 17th Centuries

Süleyman POLAT\*

### Öz

*Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında I. Selim zamanında başlayan fiili mücadele Safevîlerin tarih sahnesinden çekilmesine kadar devam etmiştir. Bununla birlikte bu iki devlet arasındaki siyasî ve askerî ilişkilerdeki çatışmalar bazı dönemlerde artış göstermiştir. Özellikle III. Murat döneminden IV. Murat döneminin sonuna kadar geçen süreç çatışmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu sürecin 1578-1590 devresi Osmanlıların Safevîlere karşı üstün olduğu dönemlerdir. Savaşın tekrar başladığı 1603'ten 1635 yılına kadar geçen süreçte ise Safevîler kaybettikleri toprakları büyük ölçüde geri almıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı III. Murat ile başlayıp IV. Murat döneminde devam eden -genellikle Osmanlı-Safevî mücadelesi çerçevesinde geçen- doğu seferleri içerisinde Cizre'nin stratejik önemi ile Cizre beylerinin rolünü, Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları ışığında ortaya koymaktır.*

**Anahtar Kelimeler:** Cizre, Kışlak, Safevî Devleti, Osmanlı Devleti, Doğu Seferleri, Reaya

### Abstract

*The struggle between Ottomans and Safavids began in the period of Selim I and continued with increases and decreases until the disappearance of Safavids from the stage of history. Additionally, conflicts in political and military relations between the two states had become more frequent in certain periods. Especially the period between Murat III's reign and the end of Murat IV's reign represents an era of*

---

\* Yard. Doç. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, [suleymanpolat\\_@hotmail.com](mailto:suleymanpolat_@hotmail.com)

*conflict. In the period between 1578 and 1590 Ottomans were stronger than Safavids. However, between the war in 1603 and 1635, Safavids regained the territories that they had lost. This study aims to clarify the role of Cizre and Beys of Cizre in eastern campaigns which began in Murat III's reign and continued in Murat IV's reign - as an Ottoman-Safavid struggle - in the light of Ottoman archive documents and sources from that period.*

**Key words:** Cizre, Kışlak (shelter place), Safavid State, Ottoman State, Eastern Campaigns, Rayah

### **Giriş:**

Cizre'nin doğu seferlerindeki fonksiyonuna işaret eden bu çalışma iki kısımdan oluşacaktır. Bunlardan ilki Cizre'nin doğu seferlerindeki rolüdür. Bu kapsamda birinci kısımda Cizre beylerinin doğu seferlerinde yerine getirdikleri askerî görevler üzerinde durulacaktır. İkinci kısımda ise Cizre'nin bu savaşlar münasebetiyle bölgedeki stratejik konumuna bağlı olarak üstlendiği fonksiyonlarından bahsedilecektir. Bu cümleden olarak doğu seferlerinde Cizre'nin kışlaklık fonksiyonu ve Dicle üzerinden yapılan taşımacılıktaki yeri ortaya konulacaktır. Buna ek olarak ise Cizre halkının doğu seferlerine verdiği lojistik destek üzerinde durulacak ve Osmanlı menzil organizasyonlarında Cizre'nin katkısını gösteren örnekler verilecektir.

Cizre Güneydoğu Anadolu'da Dicle nehrinin Türkiye sınırını terk edip Suriye topraklarına girdiği mevkie yakın bir konumda, Dicle nehrinin batı kıyısında yer almaktadır. Şehre "cezire" yani "ada" denilmesinin sebebi, Dicle'nin eski bir bükümü içerisinde kurulup surlarla çevrilmesi ve şehre giriş-çıkışların köprüler vasıtasıyla olmasındandır. Cezire-i İbn Ömer olarak da bilinen bu yer ilk defa İslam hâkimiyetine M.S. 638 yılında Hz. Ömer zamanında girdi. Daha sonraki süreçte Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubî, Moğol, Memlûk, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî yönetimlerine tabi oldu. Özellikle Selçuklulardan sonra Cizre'ye hâkim olan beyler kimi zaman bu devletlerin tabiiyeti altında kimi zaman ise sınırda olmanın avantajını da kullanarak bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Cizre beyi Emir Ali Bey idi. Emir Ali Bey döneminde Cizre Safevî hâkimiyetine girdiyse de, Emir Ali Bey şehri kısa bir süre sonra geri aldı. Cizre'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise I. Selim zamanında vuku buldu. Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere karşı düzenlediği doğu seferi esnasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmı ile beraber, Cizre beyi Ali Bey'in padişaha bağlılığını arz etmesiyle, Cizre de Osmanlı hâkimiyetine girdi<sup>1</sup>. Bu tarihten itibaren de Osmanlı-Safevî mücadelesinde önemli merkezlerden biri olarak işlev yükledi.

<sup>1</sup> Metin Tuncel, Abdülkerim Özavdin, "Cizre" *DİA*, C.8, s. 37-39; M. Hartmann, "Cezire-i İbn Ömer", *İA*, C. 3, s. 152-153.

### 1. Cizre Beylerinin Safevî Seferlerindeki Rolü:

Cizre, Osmanlı idaresi altına girdikten sonra taşra teşkilâtında Diyarbakır eyaleti içerisinde yer almıştı. Diyarbakır eyaleti Cizre sancağı gibi I. Selim'in Çaldıran seferinin ardından Osmanlı toprağına katılmıştı<sup>2</sup>. Nitekim sefer sonrasında 1515 tarihinde oluşturulan eyalet sisteminde 34 idarî birimin içerisinde Cizre'de yer almıştı. Bununla birlikte Safevî sınırında oluşturulan bu eyalet sisteminde sancaklar -klasik sancak yapısının yanında- farklı statülerle teşkil edilmişti. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti yönetim birimine dâhil ettiği coğrafyalarda sosyal, ekonomik, siyasî faktörlere göre farklı yönetim modelleri tatbik etmişti. Bu çerçevede Diyarbakır eyaleti klasik sancak biriminin yanında "Yurtluk-ocaklık" ve "Hükümet" adı altında üç ayrı sancak yapısıyla teşkilatlandırılmıştı<sup>3</sup>. "Yurtluk-ocaklık" yöntemi, Doğu Anadolu'nun Osmanlı kontrolüne geçişi esnasında devlete itaat ederek hizmete devam edenlerin idareleri altındaki yerlerde veya aşiretlerinin başında bırakılmasıydı. Bu yönetim biçimi kapsamında, hizmet eden kişi öldüğünde ya da herhangi bir nedenle görevden alındığında ailesinden biri yerine atanmaktaydı. Bu yerlerde devlet, tahrir yaparak, kadı ve vakıflara nezaret edecek kişileri atayarak tıpkı tımar sisteminin yürütüldüğü sancaklarda olduğu gibi kontrolü sağlamaktaydı. "Yurtluk-ocaklık" yöntemiyle idare edilen bölgelerde sefer sırasında sancakbeylerinin tımar sahipleri ve züema ile birlikte sefere iştirak etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde sancakları oğullarına ya da akrabalarına tevcih edilirdi<sup>4</sup>. "Hükümet" sancak biriminin ise "Yurtluk-ocaklık" sancaklarından tek farkı, sancaklarda tahrir yapılmayışıydı<sup>5</sup>. Bu tür sancak tasarruf eden sancak beyleri seferlere kendisine bağlı aşiret kuvvetleri ile katılırdı. Nitekim Cizre sancağı da XVI. yüzyıldan XVII. yüzyılın ortalarına kadar Diyarbakır eyalet sistemi içerisinde "Hükümet" sancağı olarak Osmanlı taşra teşkilatında yer almıştı<sup>6</sup>.

Bilindiği gibi XVI. yüzyılın ilk yarısında Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde vuku bulan savaşlardan sonra III. Murat dönemine kadar

<sup>2</sup> İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S.1, s. 236.

<sup>3</sup> İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", *AÜDTCFD*, C.18, S.29, s. 221.

<sup>4</sup> Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 271-277.

<sup>5</sup> Öyle ki Göyünç, Cizre, Eğil, Palu, Hazzo, Bitlis gibi "yurtluk-ocaklık" yöntemiyle idare edilen yerlerin "hükümet" adını taşıdıklarını söylemiş, idarî anlamda "yurtluk-ocaklık" ile "hükümet" arasında ciddi bir fark olmadığını ifade etmiş ve "yurtluk-ocaklık" terimini "hükümet" terimini de kapsayacak şekilde kullanmıştır. Göyünç, *a.g.m.*, s. 273.

<sup>6</sup> Yılmazçelik, "Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", s. 220-222.

Osmanlı-Safevî ilişkileri barış içerisinde devam etti.<sup>7</sup> Bu dönemin ardından Şah Tahmasb'ın ölüp yerine II. Şah İsmail'in geçmesinden sonra, Osmanlı-Safevî ilişkileri bozulmaya başladı. Bunu müteakiben II. Şah İsmail'in ölümünün hemen ardından, Osmanlı Devleti Safevîlerin barış anlaşmasını ihlal ettiklerini gerekçe göstererek 31 Aralık 1577 (20 Şevvâl 985) tarihinde Safevîlere savaş ilan etti<sup>8</sup>. Bu savaş döneminde bölgedeki beylerbeyi, sancakbeyleri, "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" statüsüne bağlı diğer beylerle birlikte bu çalışmanın konusu olan Cizre beyi de seferler sırasında görevler aldı. Buradan hareketle III. Murat devrindeki bu süreçte -incelenen belgeler kapsamında- Cizre beyine sefere iştirakı konusunda verilen ilk emir 31 Mayıs 1578 (24 Rebiyülevvel 986) tarihlidir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Van Beylerbeyi Hüsrev Bey, Tebriz hâkimi Emir Han'ın Van'a yakın bir yerde 4000 civarında asker topladığını, Safevî Şahı'nın da Emir Han'a destek verdiğini belirtmiş ve Van tarafına muhtemel bir saldırının olabileceğini ifade etmişti. Ayrıca Hüsrev Bey Van'da bulunan askerin muhtemel bir saldırıya mukavemet edecek sayıda olmadığını ve yardım gerektiğini de bildirmişti. Bunun üzerine merkezden bir emir gönderilerek ve -Ferhat Paşa'nın Van beylerbeyliği yaptığı dönemde olduğu gibi- Cizre, İmadiye ve Hizo beylerinin Van'a yardıma gitmeleri emredilmişti. Bu emir doğrultusunda Cizre beyi ve diğer beyler, Van'ın korunması dışında -Van beylerbeyinin komutası altında- sınır güvenliğinin sağlanması görevinde de bulundular<sup>9</sup>. Cizre Beyi Mehmet Bey bu göreve emredildiği üzere iştirak etti. Lakin vuku bulan çarpışmalar sırasında vefat ederek, yerine yeni Cizre beyi olarak, oğlu Han Mehmed Bey atandı<sup>10</sup>.

Anlaşıldığı kadarıyla yeni Cizre beyi Han Mehmed Bey de babasının görevini sürdürmüş ve sınırda görevlendirilmiş diğer beylerle birlikte görevini başarılı bir biçimde ifa etmişti. Nitekim sefer mevsiminin ardından, 21 Şubat 1579 (25 Zilhicce 986) tarihinde Cizre beyi Han Mehmed Bey'e gönderilen hükümde sınır hizmetinde gösterdiği yararlıktan dolayı kendisine bir hil'at verileceği bildirilmişti<sup>11</sup>. Ne var ki bu vazife 12 yıl süren savaşta Cizre beylerine düşen son görev olmayacaktı. Yeni sefer döneminin

<sup>7</sup> Bkz. Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, İstanbul 2001. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II-III, Ankara 1983.

<sup>8</sup> Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâbebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 22-23; Solak-zâde Mehmed Efendi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297, s.598-599.

<sup>9</sup> MD 32, s. 202, h. 387. MD 32, s. 203, h. 389. Hükümde ayrıca Cizre, İmadiye, Hizo ve diğer çevredeki beylerden toplanması gereken kuvvetlerin 10.000 civarında olduğu kayıtlıdır.

<sup>10</sup> MD 35, s. 201, h.504. 10 Eylül 1578 (8 Recep 986).

<sup>11</sup> MD 32, s. 326, h.593. Hükümün suretinde sınır hizmetinde bulunan diğer beylere de hilatlar gönderildiği görülmektedir.

yaklaştığı 17 Eylül 1579 (25 Recep 987) tarihinde Cizre beyinin de dâhil olduğu bölgedeki beylere toplu bir hüküm gönderilmişti. Hükümde Cizre beyinden (ve diğer beylerden) düşmanın durumunun sürekli gözetilmesi ve herhangi bir düşman saldırısına karşı sınır bölgesini diğer beylerle beraber muhafaza etmesi istenmişti<sup>12</sup>.

Cizre beyleri III. Murat döneminde, 1578-1590 seneleri arasında vuku bulan seferlerde, sadece bölgelerine yakın sınırların korunmasına yönelik faaliyetlerde bulunmamışlar aynı zamanda kendi bölgelerinden uzak yerlerdeki fetih harekâtlarına da katılmışlardı. Nitekim Ferhat Paşa'nın 1583-1584 (H. 991) tarihinde çıktığı Revan seferine Cizre beyi de katılmıştı<sup>13</sup>. Ayrıca bu sürecin en önemli muharebelerinden biri olan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 tarihli Tebriz seferine Cizre beyi de çağrılmıştı. Lakin ilgili belgeden bu süreçte Cizre Beyi Han Mehmet'in yerine Bedir Bey'in geçtiği anlaşılmaktadır. Bedir Bey'e 14 Aralık 1585 (21 Zilhicce 993) tarihinde gönderilen hükümde Osman Paşa'nın Erzurum'a varıp Tebriz'e geçtiği bildirilmiş ve kendisinin de tüm kuvvetleri ile birlikte Osman Paşa'ya katılması emri verilmişti<sup>14</sup>.

Bu yüzyıldaki son Osmanlı-Safevî savaşı 1590'da vuku bulmasına karşın Cizre beyleri gerektiğinde koruma görevine çağrıldı. Nitekim 1594-1595'te (H. 1003'te) Cizre beyi olan Mir Aziz'e gönderilen hükümde Bağdat tarafında düşman hareketi görüldüğüne dair bilgi alındığı bildirilmiş ve Bağdat muhafızı Cafer Paşa'nın talebi olursa kendisine yardım etmesi emredilmişti<sup>15</sup>.

XVII. yüzyılın başında özellikle Celaliler üzerine yapılan seferler münasebetiyle Cizre beylerinin rolü aynı şekilde devam etmişti. Nitekim Cizre hâkimine 15 Ocak 1608 (27 Ramazan 1016) tarihinde gönderilen hükümde Kuyucu Murat Paşa'nın baharda Celalilere karşı yürüteceği sefer için hazırlıklarını yapıp kuvvetleriyle birlikte katılması emredilmişti<sup>16</sup>. Harekâtın başlamasından kısa bir süre önce 24 Nisan 1608 (8 Muharrem 1017) tarihinde gönderilen bir başka hükümde ise Cizre beyinin seferle ilgili tüm hazırlıklarını tamamlayıp Diyarbakır'ın Çevlik mevkiine gelip Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa'nın emrine girmesi istenmişti<sup>17</sup>.

<sup>12</sup> MD 38, s. 195, h. 376.

<sup>13</sup> Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 133; MD 53, s. 36, h. 92.

<sup>14</sup> MD 59, s. 18, h.56.

<sup>15</sup> MD 73, s. 251, h. 579.

<sup>16</sup> MD ZYL 8, s. 126, h. 645.

<sup>17</sup> MD ZYL 8, s. 143, h. 813.

Cizre beyleri IV. Murat döneminde de Safevîlerle yapılan mücadele içerisinde kendilerine düşen vazifeleri yerine getirmişlerdi. Nitekim Hafız Ahmet Paşa'nın komuta ettiği 1624-1625 (H. 1034) tarihinde düzenlenen Bağdat Seferi'ne<sup>18</sup> bölgedeki diğer beylerle birlikte Cizre beyi de iştirak etmişti<sup>19</sup>. Başarısız olan bu seferin ardından Cizre beyinden Musul müdafaasına katılması istenmişti. Musul beylerbeyi Bekir Paşa'nın verdiği bir istihbaratta Safevî kuvvetlerinin Bağdat yakınlarında toplandığı, Musul'a bir harekât düzenleyebilecekleri bildirilmiş ve yardım istenmişti. Bunun üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya<sup>20</sup> içinde Cizre hâkiminin de olduğu kuvvetleri toplayarak Bekir Paşa'ya yardıma gitmesi emredilmişti<sup>21</sup>. Revan seferi öncesi Safevîlerin Van kuşatması sürecinde ve sonrasında yürütülen sınır koruma faaliyetlerinde de Cizre beyleri yer almışlardı. Yine belgelerden anlaşıldığına göre bu dönemdeki Cizre beyinin adı da Mehmed Bey idi. Mehmed Bey'e gönderilen 11 Ağustos 1634 (16 Safer 1044) tarihinde gönderilen hükümde, Tebriz civarında Safevî kuvvetlerinin toplandığı bildirilmiş ve Van sınırının korunması için Diyarbakır Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın emrine girmesi istenmişti<sup>22</sup>.

IV. Murat'ın bizzat katıldığı Revan seferine de Cizre beyi Mehmed davet edilmişti. Buna göre Mehmed Bey'e 26 Şubat 1635 (9 Ramazan 1044) tarihinde gönderilen hükümde, öncelikle daha önceki seferlerde kendinin ve ailesinin yaptığı hizmetlerden duyulan memnuniyet belirtilerek, 1634-1635 (H. 1044) senesinin baharında yapılacak sefere 1000 adamıyla birlikte hazırlanıp, Sadrazam Tabaniyassı Mehmet Paşa'nın Diyarbakır'daki ordugâhına katılması istenmişti<sup>23</sup>.

<sup>18</sup> Seferin ayrıntıları için bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C.III, Ankara 2004, s.992-993; Solak-zâde Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s.740; İbrâhîm Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, C.II, İstanbul 1283, s. 402-403.

<sup>19</sup> Topçular Kâtibi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C.II, Ankara 2003, s. 808.

<sup>20</sup> Mustafa Paşa H. 1039 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyliği görevinde bulunuyordu. Bkz. Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C.III, İstanbul 1283, s.16. Belgede net bir tarih belirtilmemesine karşın muhtemel dönem Hüsrev Paşa'nın sadrazamlık dönemi idi.

<sup>21</sup> T.S.M.A., E. 7039-35.

<sup>22</sup> MD ZYL 9, s.97, h.314.

<sup>23</sup> "...sefer tedarikin görüp ve kapun muhkem edüp amade ve hazır ve rikab-ı humayun zafer makrunum istikbali babında dusturul ekrem ila ahiri vezir-i azam ve serdar-ı ekrem Mehmed Paşa edamallahu teala iclalehu tarafından sana emr-i şerifim vüruduna müterakkib ve nazır edüp her zaman muşarun ileyh tarafından sana emr-i şerifim varid olursa bila tevakkuf ve tehir aşair ve kabailinden ve kendü adamlarından bin nefer adam ile çıkub emr-i şerifim her ne mahal tayin ve tarif olunursa ol mahalle gelüp alay beyi ile cenab-ı devlet maabıma istikbal itmek babında hatt-ı humayun saadet makrunumla ferman-ı alışanım sadır olmuştur buyurdum ki" MD ZYL 9, s. 124, h. 394.

Anlaşıldığı üzere, Cizre beyleri XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk yarısında vuku bulan doğu seferlerinde -bölgedeki diğer beylerle beraber- hem sınırları korunmasında hem de düzenlenen ileri harekâtlarda görev almışlardı. Cizre beyleri genellikle bölgelerine yakın olan Van ve çevresindeki sınırların korunmasına yardımcı olmuş, bununla beraber zaman zaman Musul'un korunması için de yardımda bulunmuşlardı. Cizre beyleri sınır güvenliği dışında doğu seferlerinde yapılan fetih harekâtlarında da yer almışlardı. III. Murat döneminde yürütülen Kafkasya muharebelerine ve IV. Murat döneminde yapılmış Revan seferine Cizre beyleri katılmıştı. Gerek sınır koruma görevlerinde, gerekse yapılan fetih harekâtlarında Cizre beyleri genellikle -teşkilât sistemi içerisinde bağlı buldukları- Diyarbakır beylerbeyinin emri altında yer aldıkları görülmektedir. Bazı zamanlarda ise beylerbeyinin -ki belgelerde görüldüğü kadarıyla bunlar ya Van beylerbeyi ya da Musul beylerbeyi idi- emri altında hizmet etmişlerdi. Yine belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Cizre beyinin bu görevlerde toplaması gereken kuvvet 1000 nefer civarıydı.

## **2. Bir Kışlak, Lojistik ve Menzil Noktası Olarak Cizre'nin Doğu Seferlerindeki Rolü:**

### **2.1. Kışlak Olarak Cizre**

Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi, sefer yöntemlerindeki ve askerî sınıf içerisindeki değişim gibi sebepler Osmanlı savaş stratejisinde de değişiklikler meydana getirmişti. Bu değişimin ve etkilerinin en bariz şekilde görüldüğü dönem ise XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyıldır. İşte bu değişimin bilinen etkilerinden birisi seferlerin uzaması ve buna bağlı olarak devletin aldığı yeni tedbirlerdir. Seferlerin uzamasının doğurduğu olumsuzlukları gidermek ve masrafları düşürmek için ordunun dağılmayarak sefer coğrafyasına yakın uygun yerlerde kışlaması bu tedbirlerin başında gelmektedir<sup>24</sup>. Bu çerçevede genellikle sınır bölgelerine yakın kışlak için uygun olan yerlere ve yöre halkına yeni görevler yüklenmişti. Bu cümleden olarak Osmanlı'nın doğu seferlerinde kışlak görevini üstlenen yerlerden biri de Cizre olmuştu.

Cizre'nin kışlak olarak faal bir şekilde kullanılmaya başlaması XVII. yüzyılda vuku bulan seferler münasebetiyle gerçekleşmişti. Bu yüzyılda Safevîlerle savaşların yeniden başlaması, bunların ilk seferlere kıyasla başarısızlıkla sonuçlanması ve dolayısıyla uzun sürmesi Cizre'nin kışlak rolünü öne çıkartmıştı. Nitekim XVII. yüzyılda Cizre'nin ilk defa kışlak

<sup>24</sup> Ordunun kışlamasıyla ilgili bkz. M. Yaşar Ertaş, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", *OTAM*, S.18, s. 137- 149.

olarak kullanılması Cigalazâde Sinan Paşa'nın 1604-1605 (H. 1013) yılında yürüttüğü başarısız sefer döneminde olmuştu<sup>25</sup>. Öyle ki Sinan Paşa sefer dönüşü kendisi ve yeniçeri ağasıyla Van'da kışlamış, kapı halkının bir kısmını Diyarbakır'a, ziyadesini ise Cizre'ye kışlamaya göndermişti<sup>26</sup>. Safevîlerle süren bu ikinci savaş periyodunda Nasuh Paşa 1606-1607 (H. 1015) yılının kışında bir süre Cizre'de ikamet etmiş ve sonrasında kışın sertleşmesi nedeniyle Diyarbakır'a hareket etmişti<sup>27</sup>. Yine aynı sene Cizre, sefere katılan Rumeli beylerbeyine kışlak olarak hizmet etmişti<sup>28</sup>. Kuyucu Murat Paşa'nın serdarlık yaptığı seferde 1610-1611 (H. 1019) senesi kışında Cizre kışlak olarak bu sefere katılan Rumeli beylerbeyine ve Rumeli tımar sahiplerine tahsis edilmişti<sup>29</sup>. Bağdat'ın kurtarılması için Hafız Ahmet Paşa'nın komuta ettiği seferin 1624-1625 (H. 1034) kışı sırasında, Cizre ve Hasankeyf, Karaman Beylerbeyi Çerkez Hasan Paşa'ya kışlak olarak tayin edilmişti<sup>30</sup>. Cizre'nin Rumeli beylerbeyine ve sipahilerine kışlak olarak verilmesi -kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla sefere katılması ve kışlamak zorunda kalması halinde- mu'tad bir uygulamaydı. Nitekim Hüsrev Paşa'nın 1630-1631 (H. 1040) yılında yürüttüğü Bağdat seferi esnasında Cizre kışlak olarak yine Rumeli Beylerbeyi Yusuf Paşa'ya ve Rumeli tımarlılarına verilmişti<sup>31</sup>.

Uzun bir hazırlık devresi gereken Revan seferinde Cizre sancağı da kışlak olarak kullanılmıştı. Nitekim Sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa 1634-1635 (H. 1044) yılında, sefer öncesi hazırlık sürecini kapıkulu askerlerinin önemli bir kısmıyla Diyarbakır'da yürütmüştü. Hazırlık sürecinin kış mevsiminde ise sadrazam Diyarbakır'da kışlarken, yeniçeri zabıtlarının ve neferlerinin bir kısmı ise Diyarbakır'a tabi Cizre, Ergani, Çermik, Malatya, Çemişgezek livalarına bağlı kazalarda ve Tercil, Palu gibi yine Diyarbakır'a bağlı yurtluklarda kışı geçirmişlerdi<sup>32</sup>.

Kışlak sürecinde askerlerin kışlatılması kadar ordu ile birlikte bulunan yük ve binek hayvanlarının da kışlaması önemli bir sorun oluşturmakta ve

<sup>25</sup> İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C III, İstanbul 1950, s.233-243; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.III, İstanbul 2005, s. 352-353.

<sup>26</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C.I, s. 391.

<sup>27</sup> Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C.I, İstanbul 1283, s. 460.

<sup>28</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C.I, s.668.

<sup>29</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C.I, s. 584.

<sup>30</sup> Naima Tarihi, *a.g.e.*, CII, s. 345.

<sup>31</sup> Topçular Kâtibi, *a.g.e.*, C.II, s. 961, 966.

<sup>32</sup> *MD ZYL 9*, s.39, h. 109/2; Süleyman Polat, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.53



kış dönemlerinde reaya üzerine yüklenen ikinci bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu çerçevede de Cizre halkı üzerine düşen görevi yerine getirmişti. Öyle ki, 5 Aralık 1034 (14 Cemaziyelahir 1044) tarihinde Cizre beyi olan Mehmet'e gönderilen hüküm bu duruma bir örnektir. Bunun dışında Cizre 1634-1635 (H. 1044) yılı kışında kapıkulu askerlerinin yanında ordudaki yük hayvanlarına da ev sahipliği yapmıştı. Belgeden anlaşıldığına göre sergi davarlarından (ordunun yük hayvanları) 200 adet bargir Cizre'ye kışlamak üzere gönderilmişti. Hükmün devamında bölge halkından, bargirler ile birlikte olan zabıt ve hademelere yardımcı olmaları istenmiş, hayvanların ihtiyacı olan arpa ve samanın temin edilmesi emredilmişti. Belgede zorunlu olarak bir bargire günlük sağlanması gereken zahire de tespit edilmişti. Buna göre 6 bargir için günlük temin edilmesi gerek zahire miktarı, 1 İstanbul kilesi arpa ve 1 yük saman idi<sup>33</sup>. Görüldüğü üzere Cizre halkı -ve diğer kışlak merkezi sakinleri- sadece yük hayvanlarına kışlayacak mekân sağlamıyor, aynı zamanda bu hayvanların kış süresinde gerekli olan erzağı da temin etmekle görevlendiriliyordu.

## 2.2. Askerî Malzemenin Temini Bakımından Cizre

Cizre kışlak merkezi olması ve diğer bazı yükümlülükler üslenmesinin yanında, seferler esnasında gerekli malzemelerin temini konusunda da önemli bir merkez olmuştur. Bu noktada Cizre'nin temin ettiği malzemelerden biri de "kelek" adı verilen gemilerin yapılmasında kullanılan tulumların imal edilmesiydi. Hüsrev Paşa'nın 1630-1631 (H. 1040) yılında yürüttüğü Bağdat seferinde çoğunluğu Cizre ve Hasankeyf'den olmak üzere 20.000 adet keçi tulumu toplanıp Diyarbakır'da hazır edilmiş<sup>34</sup>. Bununla beraber seferin uzun sürmesi üzerine 8-9 ay kullanılan tulumlar iş görmez olmuş, dolayısıyla yeni tulumların tedariki Cizre'nin de içinde bulunduğu bölgelerden sağlanmış<sup>35</sup>.

Cizre Revan seferini müteakip düzenlenen 1638-1639 (H. 1048) Bağdat seferi sırasında da kelek mühimmatı sağlanmasında görevlendirilmişti. Bu sebeple seferin hazırlıklarının yapıldığı 1638 senesinin Şubat-Mart ayında (H. 1047 senesinin Şevval ayında) Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarıyla birlikte Cizre beyi Mehmed'e bir hüküm yazılmıştı. Belgede kelek ihtiyacı için lazım olan kereste ve tulumların hazır edilmesi ve malzemeleri teslim

<sup>33</sup> MD ZYL 9, s.27, h. 75; Polat, *a.g.t.*, s.55.

<sup>34</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. II, s. 905.

<sup>35</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. II, s. 943. Bu savaşta bizzat bulunan Katib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* adlı eserinde Hüsrev Paşa'yı Bağdat üzerine doğrudan hücum etmediğinden dolayı hatalı bulmuş, Bağdat'ın alınmamasına sebep olarak Hüsrev Paşa'nın hatalı savaş stratejisini göstermiştir. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, Haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 107.

almakla görevli serdar-ı ekremin kapıcılarından İsmail'e defter karşılığı teslim edilmesi istenmişti. Bu süreçte Cizre beyine yüklenen görevse eksik kalan kerestelerin kesilip orduya ulaştırılmasıydı<sup>36</sup>.

Cizre'den "kelek" imalatı için talep edilen malzeme sadece tulumla sınırlı değildi. Öyle ki Revan seferi öncesinde "kelek" yapımında kullanılacak malzemenin temini hususunda Cizre mutasarrıfına 8 Şubat 1635 (20 Şaban 1044) tarihinde gönderilen hüküm, Cizre'den istenen diğer malzemeleri tespit bakımından önemlidir. Buna göre Cizre Mutasarrıfı Mehmed'den bir an evvel tomruk, kürek, dümenlik ve çark mühimmatı temin etmesi ve istenen mühimmatı Musul'daki Vezir Mehmet Paşa ve Musul Beylerbeyi Ebubekir Paşa'ya göndermesi emredilmişti<sup>37</sup>.

Doğu sınırındaki diğer yerlerde olduğu gibi, Cizre'den istenen mühimmat sadece sefer sırasında ihtiyaç duyulan gemilerin imali için gereken malzemenin teminiyle sınırlı kalmamıştı. Hüsrev Paşa'nın 1630-1631 (H. 1040) yılında yürüttüğü seferde Musul'da inşa edilecek yeni kalenin malzemeleri ve iş gücü için de bu bölgenin kaynaklarından faydalanılmıştı. Nitekim bu süreçte Cizre'den de Musul'a kale inşaatında kullanılmak üzere keresteler gönderilmişti<sup>38</sup>. Kale inşaatı için gönderilen malzemelerin yanında inşaatta çalışmak üzere 120 ırgat da Musul'a sevk edilmişti<sup>39</sup>.

Cizre'nin IV. Murat zamanında yapılan Revan Seferi esnasında da kalifiye iş gücü sağladığı görülmüştür. Seferin hazırlık aşamasında 6 Şubat 1635 (18 Şaban 1044) tarihinde Palu sancağı sınırları içerisinde askerinin kullanacağı bir köprünün inşası için Ömer isminde bir görevli tayin edilmişti. Köprünün inşasında çalışmak üzere gerekli iş gücü ve malzeme temini çerçevesinde, özellikle Palu sancağı beyi ve reayası görevlendirilmişti<sup>40</sup>. Ne var ki köprünün sefer mevsimine yetiştirilmesi gerektiğinden çevredeki diğer sancaklardan da yardım gerekecekti. Bu çerçevede aynı tarihte Cizre kadısına ve mütesellimine de bir hüküm gönderilmişti. Hükümde Cizre sancağından 20 nefer neccar ve bıçkıcının köprü inşaatında çalışmak üzere bölgeye gönderilmesi emredilmişti. Ustaların ücret ve nafakalarının - köprünün yapımından sorumlu Ömer tarafından mı, yoksa Cizre sancağı

<sup>36</sup> MAD 3443, s.196.

<sup>37</sup> MD ZYL 9, s.142, h. 435; Polat, *a.g.t.*,s.131.

<sup>38</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. II, s. 961,962.

<sup>39</sup> Rhoads Murphey, "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of An Important Facet of Ottoman Military Expenditure", *The Social and Economic History of Turkey, 1070-1920*, Ed. H. İnalcık and O. Okyar, Ankara 1980, s. 18.

<sup>40</sup> MD ZYL 9, s.153, h.462.

tarafından mı ödeneceği net ifade edilmemekle beraber- tamamıyla ödenmesi ve ücret ödemelerinin kontrol edilmesi önemle vurgulanmıştı<sup>41</sup>.

### 2.3. Bir Lojistik Merkezi Olarak Cizre

Cizre ve Cizre reayasına bu dönemdeki doğu seferlerinde özellikle coğrafi konumundan dolayı farklı bir misyon da yükleniyordu. Cizre'nin Diyarbakır-Musul-Bağdat karayolu üzerinde olmasının yanında, Dicle nehrinin Cizre'den geçerek Musul'a gitmesi Cizre'nin önemini daha da arttırmıştı. Nitekim keleklerle Diyarbakır-Musul arası ticaret erken devirlerden bu yana yapılmakta ve Cizre'de bu iki yer arasında hem bir konak noktası hem de bir ticari merkez durumundaydı<sup>42</sup>. Sefer zamanlarında da bu nehir yolu kullanılmakta ve lojistiğin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktaydı. Özellikle Bağdat seferlerinde ve Musul'a yapılan istihkâmatta Dicle üzerinden askerî mühimmat ve iâşe maddesi sevk edilmekteydi. Nitekim 1638-1639 (H. 1048) Bağdat seferinde başta toplar olmak üzere önemli miktarda askerî mühimmat ve iâşe malzemesi, bölge halkının da yardımıyla, Dicle üzerinden gemilerle taşınmıştı<sup>43</sup>.

Cizre doğu seferleri esnasında nehir yoluyla yapılan taşımacılıkta oynadığı bu rolün yanında karadan yapılan taşımacılıkta da kullanılmıştı. 1634-1635 (H. 1044) Revan seferi sürecinde, Musul Kalesi'nin tahkimatı için Mardin ve Nusaybin'de depolanmış arpa ve buğdayın Musul'a nakli gerekiyordu. Nitekim 26 Eylül 1634 (3 Rebiyülahır 1044) tarihinde gönderilen hükümde zikredilen zahirenin nakli başta Mardin halkı olmak üzere Cizre hakimine ve dolayısıyla reayasına verilmişti<sup>44</sup>. Bağdat seferi esnasında ise Cizre reayası taşımacılık hizmetini sürdürmüştü. Öyle ki Cizre'den kiralanan 342 deve ile Kulhisar ambarından Bağdat'a arpa nakli sağlanmıştı. Bu taşıma karşılığında her bir deve için 12 kuruş ücret belirlenmişti<sup>45</sup>.

Cizre, coğrafi konumuna bağlı olarak sefer esnasındaki ordunun Cizre'ye yakın yerlerdeki menzil organizasyonlarına da yardım etmişti. Hüsrev Paşa'nın 1630-1631 (H. 1040) tarihli Bağdat seferinde -çevredeki diğer yerler ile birlikte- Cizre'den de orduya zahire ve hayvan yemi

<sup>41</sup> *MD ZYL* 9, s.152, h.461.

<sup>42</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. I, s. 327; Tuncel-Özavdin, *a.g.m.*, s. 39.

<sup>43</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. II, s. 1089. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr*'da, Çerkez İskender Paşa komutanlığında Dicle ve Fırat su yolu kullanılarak yapılan "Cezâyir-i Irak-ı Arab" seferini ayrıntılarıyla anlatmıştır. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 108-109.

<sup>44</sup> *MD ZYL* 9, s.67, h.186; *MD ZYL* 9, s.67, h.190. Diğer görevliler Sincar kadısı ve Akçekale sancağı beyiydi. *MD ZYL* 9, s.67, h.187; *MD ZYL* 9, s.67, h.189.

<sup>45</sup> *MAD* 2841, s. 140.

getirmişlerdi. Getirilen bu iâşe maddelerini ücretleri karşılığında satmışlardı<sup>46</sup>. Bununla birlikte 1635-1636 (H. 1045) yılında düzenlenen Revan seferinde Cizre'nin yardımının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Revan seferi dönüşünde padişahla birlikte hareket eden ordu, 13 Eylül 1635 (1 Cemaziyülevvel 1045) tarihinde Van yakınlarında olan Tatvan menziline gelmişti. Öyle ki Cizre beyi bu menzilin iâşe organizasyonuna 1000 İstanbul kilesi arpayı ulaştırarak destek vermişti<sup>47</sup>. Yine aynı seferin dönüş güzergâhında 10 Kasım'da (29 Cemaziyülevvelde) Pağnik menziline ve 11 Kasım'da (30 Cemaziyülevvelde) Murat Suyu menziline ordunun iâşe masraflarının bir kısmı Cizre mukataası gelirlerinden karşılanmıştı<sup>48</sup>.

### **Sonuç:**

Cizre'nin ve Cizre beylerinin doğu seferlerinde üstlendiği görev iki ana konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlardan birincisi Cizre beylerinin doğu seferlerinde üstlendikleri askerî görevlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla doğu seferlerinde ve düşmanla (Safevîlerle) mücadelede Cizre beylerine düşen en önemli görev kendi ve komşu bölge sınırlarını (Safevîlere karşı) korumaktı. Bu koruma görevini yerine getirirken yanında bulunması gereken asker sayısı 1000 neferdirdi. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla sahip oldukları askerî güç sınırlı olmasından dolayı, hudutları savunma görevini yerine getirirken bölgedeki diğer beylerle birlikte, çoğunlukla Diyarbakır veya Van beylerbeyinin komutası altına girmektedirler. Buna ek olarak Cizre beyinin de dâhil olduğu sınırda yer alan bu beylerin bir diğer görevi, düşmanın harekâtlarından ve yahut planlarından haberdar olup bilgileri ilgili mercilere iletme idi. Cizre beyleri bu görevlerin dışında, Safevîlere karşı yapılan ileri harekâtlara da katılmışlardı. Nitekim İstanbul'dan gelen asıl orduya katılacakları zaman ise Diyarbakır beylerbeyinin emri altına girerek seferlere iştirak ediyorlardı. Cizre beylerinin sefer esnasında üstlendiği görevlerin başında -diğer bölge beyleri ile birlikte- askerlere öncülük yapmak, karakol beklemek, düşmandan bilgi getirmek ve yol göstermek gelmekteydi. Bunun yanında Cizre beyleri ve ona bağlı kuvvetler gerekli durumlarda Musul'un korunmasına da sevk edilmişti.

Cizre'nin doğu seferlerinde sağladığı fiili askerî desteğin yanında bu seferler esnasında üstlendiği diğer görevler, coğrafi konumunun getirdiği bazı yükümlülükleri yerine getirmek ve Osmanlı ordusuna sağladığı muhtelif lojistik hizmetten oluşmaktaydı. Bunların başında ordunun insan unsuru ve yük hayvanlarına sağladığı kışlak yükümlüğü yer almaktaydı. Kışlak

<sup>46</sup> Topçular Katibi, *a.g.e.*, C. II, s. 907.

<sup>47</sup> *D. MKF*, 16/76.

<sup>48</sup> *MAD 7392*, s.7.

görevinin yanında sağladığı en önemli katkı, iaşe temini ve askerî malzemenin taşınmasıydı. Cizre halkı ücreti karşılığı kara yolunda develerle askerî mühimmat taşıyordu. Bu taşıma kara yolunun yanında Dicle nehri kullanılarak gemilerle de yapılmıştı. Nitekim nehirden yapılan taşımacılıkta Cizre çok daha önemli bir merkez olarak yerini almıştı. Cizre ayrıca mühimmat tedarikinde ve köprü, kale inşası gibi askerî önem taşıyan imar faaliyetlerine de katkıda bulunmuştu. Bu bağlamda Cizre'nin kale, köprü ve gemi inşasında, kereste ve tulum temininde öne çıktığı görülmektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Cizre'nin doğu seferlerine sağladığı bu katkılarda özellikle Musul ile etkileşimi göze çarpmaktadır. Cizre beyleri Musul'un askerî desteğe ihtiyaç duyduğu bazı zamanlarda -konumundan dolayı- ilk destek veren kuvvetlerin içinde yer alıyordu. Bunun dışında "kelek" gibi sefer için gerekli malzemelerin bir kısmı Musul'da üretiliyor ve bu üretilen mühimmata ait hammaddenin ve iş gücünün bir kısmı Cizre'den temin ediliyordu. Musul'daki Osmanlı kuvvetlerinin ve Musul kalesinin iaşe ihtiyaçları da Cizre üzerinden nehir yoluyla taşınıyor, kalenin istihkâmı sağlanıyordu. Ayrıca Cizre aynı nedenlerle, aynı desteği Bağdat seferlerinde de Musul üzerinden vermişti. Anlaşılacağı üzere Cizre XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp, XVII. yüzyılın ilk yarısında süren doğu seferlerinde Safevî sınırında önemli noktalardan biri olmuştur. Merkez tarafından kendisine yüklenen görevi yerine getirmek hususunda gerek Cizre beylerinin gerekse halkın sorumluluk üstlendiği ve yerine getirdiği arşiv vesikaları ve diğer kaynaklardan anlaşılmaktadır.

## KAYNAKÇA

### I. Arşivler

#### a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Mühimme Defterleri (MD): MD 32, MD 35, MD 38, MD 53, MD 73, MD ZYL 8, MD ZYL 9.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD): MAD 2841, MAD 3443, MAD 7392.

Bab-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Dosya Tasnifi (D.MKF): D. MKF 16.

#### b. Topkapı Sarayı Arşivi

E.7039-35.

### II. Diğer Kaynaklar

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C III, İstanbul 1950.

ERTAŞ, M. Yaşar, “Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu”, *OTAM*, S 18, s.137-149.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-277.

HARTMANN, M., “Cezire-i İbn Ömer”, *İA*, C. 3, 152-154.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Haz. Şevki Nezih Aykut, C.III, Ankara 2004.

İbrâhîm Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, C.II, İstanbul 1283.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.III, İstanbul 2005.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, Haz. İdris Bostan, Ankara 2008.

KILIÇ, Remzi, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları*, İstanbul 2001.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâbebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

MURPHEY, Rhoads, “The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of An Important Facet of Ottoman Military Expenditure” *The Social and Economic History of Turkey, 1070-1920*, Ed. H. İnalçık and O. Okyar, Ankara 1980, s.1-24.

Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C.I,II,III, İstanbul 1283.

POLAT, Süleyman, *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Solak-zâde Mehmed Efendi, *Solak-zâde Tarihi*, İstanbul 1297.

Topçular Kâtibi, *Topçular Katibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C.I-II, Ankara 2003. (C. I, 673.)

TUNCEL, Metin-ÖZAVDİN, Abdülkerim, "Cizre" *DİA*, C.8, s.37-39.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II-III, Ankara 1983.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S.1, s. 217-232.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", *AÜDTCFD*, C.18, S.29, s. 233-287.

